Рк Т2
197

Проф. В. ЛЯСКОРОНСЬКИЙ

РИМСЬКІ МОНЕТИ,

ЯКІ ЗНАЙДЕНО

НА ТЕРИТОРІЇ М. КИЇВА

КИЇВ — 1927

elib.nplu.org.ua

10793 КРАТКИЙ ПАСПОРТ КНИГИ +

Шифр Т2 П 97 Инв. № 1454462

Автор Пескоренский В.

Название Русский [illegible]
[illegible] на [illegible] м. Киева

Место, год издания К. 1927 г.

Кол-во стр. 160 : ил.

-"- отд. листов

-"- иллюстраций

-"- карт

-"- схем

Том часть вып.

Конволют

Примечание:
17.05.41 Мед.

Т2
Л97

Проф. В. ЛЯСКОРОНСЬКИЙ

РИМСЬКІ МОНЕТИ,

ЯКІ ЗНАЙДЕНО

НА ТЕРИТОРІЇ М. КИЇВА

2484462к

Державна урядова Трудової Червоного Прапора Республіканська бібліотека УРСР імені ХХ-РС
-3-

КИЇВ—1927

elib.nplu.org.ua

[902.6 (47.711 К)]

Відбиток зі Збірника „Український Музей“, в. I, видання Укрнауки У. С. Р. Р.

Київський Окрліт № 3091.
Держтрест „Київ - Друк“,
1-ша фото-літо-друкарня.
Зам. № 2676—250.

elib.nlu.org.ua

У нагорній частині м. Київа, кілька часу тому, знайдено дуже цікаві скарби римських монет, які пройшли зовсім непомітно для науки, тоді як вони цілком заслуговують на те, щоб стати науковою власністю, бо своїм змістом не тільки поповняють і поширюють наші відомості про розповсюдження та концентрацію римської монети на площі України, але дають також дуже цікаві вказівки що-до впливу римської культури на нашу країну взагалі та на територію Київа зокрема.

Оболонський, у низовій частині м. Київа, скарб—біля 200 примірників римської монети III—IV ст. по Р. Х., який знайдено в 70-х роках минулого сторіччя[1], дав можливість констатувати, що територія м. Київа була залюднена вже за тих давніх часів і охоплювала доволі значну розміром площу. Далі, було зроблено ще дві-три знахідки римських монет на терені Київа, а саме: одна—на Печерському, біля будівлі кол. жандарських касарень, де скарб мав 82 срібні римські монети (денарії) імператорської доби—від Августа до Гети (I—III в.в. по Р. Х.), а друга—на Олександрівській вулиці; тут, коли планували й розкопували землю цієї вулиці 1840 р., то знайшли, проти середини так званого «Царського Саду», дві срібні римські монети, а саме: імператриці Фаустини Молодшої (жінки імператора М. Аврелія), та імператора Коммода (сина імператора Марка Аврелія),—тоб-то другого сторіччя по Р. Х.[2].

Року 1887-го, в Київі, біля «Кирилловского Богоугодного Заведенія», як розкопувано землю для фундаменту під будування флігеля, то знайдено скарб римських срібних монет, числом 350 примірників, але до 10 жовтня 1892 року, коли рештки цього скарбу було куплено для колекції Леопардова,

[1] 1876 р. на Оболоні, в садибі г. Мигурина, як копали землю, робітники знайшли скарб із 200 мідних монет римських та Антіохії Пизидійської. З цього скарбу дійшло до рук учених тільки 53 монети, половина відійшла до мюнц-кабінету кол. Київського університету. Поміж антіохійських були монети: Гордіяна III—4 монети, Філіппа Старшого—2 м. м., Філіппа Молодшого—1 м.; Траяна-Деція—1 м.; Волюзіяна—23 м. м. Поміж римських: Костянтина Великого—3 м, м.; Констанція I—6 м. м.; Констанція II—3 м. м.; Прокопія—1 м. В. Б. Антоновичъ. Описаніе кіевского клада, содержащего римскія монеты III—IV ст. Москва, 1878 г. Н. Бѣляшевскій. Монетные клады Кіевской губ., стр. 26—34. В Е. Данилевичъ. Монетные клады, принадлежащіе университету св. Владиміра, стр. 14—17.

[2] В. Б. Антоновичъ. Археологическая карта Кіевской губ., ст. 31.

збереглося тільки 25 монет. У цьому скарбі були монети таких римських імператорів: Веспасіана—1 м.; Доміціяна—1 м.; Траяна—1 м., Адріяна—1 м., Сабіни (жінки імператора Адріяна)—1 м., Антоніна Пія—4 м., Фаустіни Старшої—2 м. м., Марка Аврелія—7 м. м., Люцілли (жінка імператора Люція Вера)—3 м. м., Коммода—4 м. м.[1].

Далі, в 90-х роках минулого сторіччя, копаючи землю для прокладки каналізаційних рурок, робітники знайшли кілька примірників мідних римських монет, з яких декотрі були імператора Костянтина Великого (IV ст.), та його спадкоємців, а инші—далеко ранішого часу. Частина цих монет попала до рук В. В. Хвойка, у якого нам довелося їх бачити: монети, від довгого користування, були дуже атерті, попсовані[2].

1893-го року, коли в Київі йшли каналізаційні роботи, знайдено старовинні грецькі монети (Faventum) та римську монету імператора Філіппа—Отця[3]. Далі, при таких же роботах, здається на Подолі, знайшли римську мідну монету імператора Костянтина Великого. На жаль, не пощастило визначити, якого саме вона була року. На Подолі-ж, як копали так звану «Канаву» (русло кол. струмка Глубочиці), теж знайшли римську монету імператора Костянтина Великого[4]. На Глибочиці, біля потоку, який тепер перекрито цегловим зводом, знайдено скарб римських монет (40 примірників) доби III—IV стол.—імператорів: Гордіяна, Валеріяна та Костянтина Великого[5].

Взагалі, в Київі, на Подолі, дуже часто знаходили різноманітні римські монети, але на жаль, ці знахідки не були своєчасно науково зареєстровані та описані, і тому зовсім згинули без жадного сліду для науки. Ось що каже про це Н. Леопардів, що кохався в старовині й був відомим колекціо-

[1] Див. Описаніе монет, що їх пожертвував Н. Леопардів до музею кол Київської Духовної Академії.

[3] На Av однієї із таких монет, мідній, яку знайшо на Воздвиженської вулиці, є рисунок чоловічої голови, праворуч, а навколо напис, трохи попсований: COPNHLIACAL.. COH. На Rv—чоловіча постать із шоломом на голові, в туніці та в плащі; в правій простягненій руці—держава, перед ногами—пальмова гілка. Праворуч від постати літери: I B, а трохи нижче—літера L. Особливістю цієї монети було те, що площа відбитка самої монети була невеличка, порівнюючи зі площею того шматка міди, на якому штампували саму монету. Згадана монета—це дінарій римської імператриці Корнелії Салонини, жінки імператора Галліена, з греко-римським написом. Цікаво відмітити, що подібні, на честь імператриць, римські монети знайдено також і по инших місцях України, наприклад.—в м. Трипіллі, та в його околицях. Про це є звістки в опису нумізматичної колекції київського музею імени Т. Шевченка. В. В. Хвойко розсказував мені про ці знахідки. 1890 року в Київі, як про це свідчить відчит Імпер. Археолог. Комітет за 1890 рок, ст 136—139),—знайшли срібну римську монету та бронзовий римський посуд.

[3] Книга для записей монетъ и медалей мюнцъ-кабинета университета св. Владиміра, за 1879 г., ч. XI и проч., стр. 137.

[4] Книга для записей монетъ и медалей Кіевского Городского Музея Древностей (тепер Музей імени Т. Г. Шевченка).

[5] В. Б. Антоновичъ. Чтенія въ Историч. Обществѣ Нѣстора Лѣтописца, кн. II, стр. 16—17.

нером її наприкінці XIX стор. «Мнѣ неоднократно,—каже він,—были предлагаемы въ разное время, разными продавцами, римские денаріи I—II вв., каждый разъ небольшими количествами, даже неочищенные отъ наплыва и осадковъ ржавчины, съ объясненнемъ, что они были найдены на Подолѣ или при воздѣлываніи огородныхъ грядокъ, или при рытьѣ канавъ для фундаментовъ при постройкахъ и проч.»[1].

Мені самому, коли я служив у кол. Київській 3-й гімназії, доводилося кілька разів бачити срібні та мідні римські монети, що їх діставали учні гімназії від робітників землекопів, або купували там же, на Подолі, по невеличких крамницях, куди попадали монети або з площі самого Київа або з його околиць.

У горішньому, так званому, «Верхньому Київі», також кілька разів знаходили римські монети. Так, на горі «Кіселівці», або инакше «Флорівській», на території тамошнього кладовища, знаходили римські монети[2]. Далі, біля Десятинної церкви, при розкопах, які роблено тут останнього часу, знайдено срібну римську монету (денарій) імператора Адріяна (117—138 р.р. по Р. Х.). Нам довелось бачити цю монету в навчителя кол. III-ої гимназії, Д. Щербаненка. Монета була з гарного срібла й збереглася з усіма написами дуже добре. Оці знахідки вельми цікаві й з приводу них треба зазначити ось що: тому, що відомостей про знахідки римських монет на так званому Верхньому або Старому Київі довгий час не публікувалося, то дослідувачі минулої доби м. Київа, схилялися до висновку, що нагірний, або верхній Київ, тоб-то так званий «Старый Кіев», виник та заселений був значно пізніше, ніж його подільська або низова частина. Виявилося, одначе, що ця думка не досить певна, бо й на горішньому, «Старому Городі», були зроблені доволі великі знахідки римських монет; це дає нове освітлення що-до поширення, за давніх часів, київського населення далеко по-за ті межі, які накреслювали попередні дослідувачі історії м. Київа. Про один із таких великих скарбів римських монет, які знайдено на Верхньому Київі й про які ніде ще не оповіщено, ми довідалися таке. В 70-х роках минулого віку (1874 або 1875 р.р.) влітку, коли будували лазні на Сінному базарі, то, копаючи землю під фундамент зазначених лазень, робітники викопали в якомусь посуді, на взір відра, великий скарб римських монет, срібних та мідних, яких було не менш, як пуд; монети були різного розміру: великі, як наші старі п'ятаки, із світлого металу—бронзи, з ясно, випукло зробленим образом голови того чи иншого імператора й з виразним написом латинськими літерами; инші монети срібні невеликого розміру, як наші 15 або 20 коп., із срібла, теж дуже добре

[1] Н. Леопардовъ. Сборникъ снмковъ съ предметовъ древности, находящихся въ Кіевѣ, въ частныхъ рукахъ, серія вторая, вып. I, Кіевъ, 1893 г., стр. 28.

[2] Про ці знаходки нас повідомляв В. В. Хвойка, який також розказував про відкриття, в оповзнях поверховій землі на Кіселевці, різноманітніх шматків мозаїки, метальових речей, посуду й т. п. На жаль, я не запитував своєчасно, які-ж та якої доби були ці монети.

зберегли образи та написи навкруги них. Робітники хутко розхапали ці монети та почали продавати їх мідникам та срібникам. Алеж частина монет зазначеного скарбу дісталася до рук лавочника-крамаря, який мешкав у сусідстві з лазнями, що будувалися на Сінному базарі, й мав тут невеличку крамницю з різними речами, найнеобхіднішими людині, а саме—хлібом, цукром, чаєм, тютюном, свічками й т. п. Натурально, що цей крамар добре знав про все, що робилося в сумежних садибах. Почувши про знахідку скарбу монет, він поцікавився його побачити, після чого купив у робітників 10 або 15 мідних та срібних римських монет і залишив їх у себе, в хаті. Наприкінці літа повернувся з вакацій до Київа студент Київського Університету, математик 4-го курсу, М. Н. Пантелеїв, який мешкав у сусідстві з лазнями Сінного Базару й зайшов до знайомої крамниці, щоб купити якогось краму. Відпускаючи продукти, крамарь розповів М. Н. Пантеєїву, що недавно, як копали землю для фундаменту лазень, то знайшли великий скарб якихось чужоземних, ніби-то римських монет, свідком чого він був сам; крамар навіть показав йому кілька монет із цього скарбу. М. Н. Пантелеїв дуже зацікавився цією знахідкою, докладно розпитав крамаря про обставини, в яких було знайдено скарб і, нарешті, купив у нього кілька примірників,—здається, чотири або п'ять,—срібних римських монет із цього скарбу. Багато років потім, М. Н. Пантелеїв, познайомившись зі мною й, довідавшись, що я дуже цікавлюсь монетними знахідками, особливо давніх, античних монет, розповів мені про історію знаходження скарбу з римськими монетами на місці, де стоять тепер лазні Сінного Базару, і показав мені ті срібні монети, які він купив колись у крамара. Виявилося, що монети зі скарбу були римські срібні денарії імператорської доби II-го сторіччя по Р. Х.,—часів царювання імператорів: Антоніна Пія, Марка Аврелія і, здається, Адріяна. Монети були з високопробного срібла й збереглися дуже гарно. Розглянувши добре зазначені монети й докладно описавши кожну з них, я зробив про це нотатку й одіслав її до одної з київських газет, з проханням надрукувати її, але захворівший редактор затягнув справу з друком й по деякім часі помер, а моя стаття про монети десь загубилась у редакції, так що, коли я, згодом, звернувся до редакції, щоб узяти свою нотатку назад, то її там вже не могли відшукати. На жаль, і чернетка моєї нотатки про цю цікаву знахідку десь загубилась під час мого виїзду з Київа на місто служби в м. Ніжин (кол. Чернігівської губ.), так що відомості про цей славнозвісний скарб я поновляю по пам'ять[1]. Оскільки

[1] Нащастя, одна з монет цього славнозвістного скарбу римськіх монет збереглася до

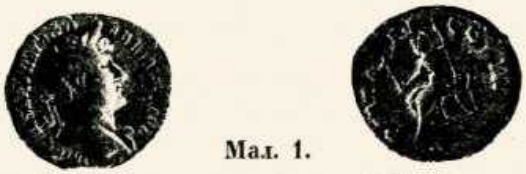

Мал. 1.

наших часів дочкою пок. М. Н. Пантелеєва, Ольгою Мойсіївною, яка нещодавно подарувала цю монету нам. Зазначена монета (мал. 1) являє собою срібний денарій римського

пам'ятаю, М. Н. Пантелеїв розповідав мені, що йому дуже добре запам'яталися великі мідні або бронзові, світлого облику[1], монети, або медальйони, на яких були вирізні образи голів римських імператорів з латинським написом навкруги (grand bronze). Таких монет там було кілька примірників[2].

Ця знахідка римських монет дуже цікава тому, що скарб був заритий біля стародавньої межі Київської великокнязіської фортеці, недалеко від так званих Жидівських або Львівських воріт,—значить,—біля того району, який з давніх часів був відомий своїм інтенсивним комерційним життям[3]. Конче потрібно також одзначити, що згаданий скарб лежав дуже близько,—всього за кілька сажнів—від старовинного валу, рештки якого зберегалися ще за нашої пам'яти, в садибі тієї будівлі, де раніш було «Казначейство», а тепер Перша Державна Друкарня,—саме проти вул. Раковського (кол. Підвальної вул., або так званого Ярославового валу). Недалеко відціля були так звані Жидівські ворота—на південний схід од лазень. Крім того, треба ще зазначити, що місце знахідки скарбу, лежало в головній, тоб-то верхній

імператора Адріяна (117—138 по Р. Х.). На Av—голова імператора в лавровому вінку праворуч, а навколо напис: IMP. CAESAR TRAIAN HADRIANVS AVC; на RV—сидяча богиня Побіди (Victoria), зі статуєю Ніки (Побіда) з вінком у протягненій правій руці, а лівою рукою богиня спирається на спис, навколо напис: P (ontifex) M (aximus) TR (ibunitia) P (otestate) COS III. Виображення на монеті, як це можна бачити на малюнкові, добре збереглося.

[1] Монети та медальйони із світло-жовтої бронзи випускали такі римські імператори: Август, Клавдій, Нерон, Доміціян, особливо ж—Траян, Адріян, Антонін Пій, Марк Аврелій, Коммод і Костянтин Великий. Можливо, що зазначені мідні або бронзові медальони треба віднести до тих імператорів що їх образи є на срібних денаріях скарбу.

[2] Здається, де які з монет цього скарбу фігурували на археологічній виставці Віленського Археологічного з'їзду 1893 року. Так, в каталозі речей, які були виставлені для огляду на зазначеній виставці після опису 2-х римських монет, знайдених у Київі на Подолі, в садибі Мигурина, в 1876 році, показано ще дві римські монети, які знайдено в Київі-ж, а саме: 1) «двѣ римскія монеты, найденныя въ Кіевѣ: серебряная Антонина Пія и бронзовая Коммода; 2) три бронзовые монеты изъ клада, найденного весною 1876 года в усадьбѣ Догматырськаго, полученныя от г. Пантелѣева. (Монеты еще не опредѣлены)—Каталогъ предметовъ, выставленныхъ на археологической выставкѣ во время археологическаго съезда въ Вильнѣ, в 1893 г., приложеніе, стр. 25. Ці п'ять монет, подані на Віленський Археологічний з'їзд, не звернули на себе особливої уваги й пройшли непомітно для науки, за винятком хіба, того, що було зазначено місце цієї знахідки на терені Київа. Здається, що тут помилково визначено садибу гр. Догматирського, як місце, де знайдено бронзові монети. Щоб упевнитись у цій справі, я навмисне ходив до гр. Догматирського, тепер уже дуже старого чоловіка, й розпитував його про знахідки монет на його грунтах, але в розмові з'ясувалося, що стародавніх (грецьких або римських) монет на його садибі не було знайдено, а знаходили монети польські, шведські, російські пізнішого часу, при чому мені показували ці монети, які були доби XVI—XIX в.в. Можливо, помилка сталася через те, що лазні Сінного базару стоять як раз напроти садиби Догматирського, тому й цю знахідку застосували до грунтів гр. Догматирського.

[3] 1113 року; по смерті кн. Святополка II-го, «Кияне разграбиша дворъ Путятинъ тысячьского, идоша на жиды и разграбиша я». Ипат. лѣт., стр. 198.

або початковій частині того яру або балки, яка від Сінного Базару тягнеться далеко на північний захід, пересікає так званий Обсерваторний перевулок і переходить на Павлівську вулицю. На захід від цього яру лежить «Обсерваторна Горка», яка, через свою височінь, панує над усією околицею. Другий, не менш цікавий скарб римської доби знайдено також у районі північно-західньої частини Старого Київа, і навіть у межах того-ж таки яру, який, як ми вже сказали вище, починається біля будинку Сінних лазень. Цей скарб знайдено на правому боці або схилі яру, трохи далі на захід, а саме в тій частині його, де тепер проходить Некрасівська вулиця. Тут, 1911-го або 1912-го року, на проданій гр. Соловйову дільниці грунту почали копати землю під фундамент для будівлі великого чотирьох-поверхового дому, що стоїть тепер під № 16. Коли робітники, які зрізували горбок в цьому місці, копали землю, то вони натрапили на скарб, що лежав у якомусь череп'яному посуді, але якого розміру та якої форми, був цей посуд, мені не пощастило з'ясувати. Скарб, між иншим, мав кілька золотих і срібних монет та ще де-які инші старовинні речі. Грабарський підрядчик, що робив виїмку землі, на прізвище Залізняк, забрав і монети, і ввесь скарб собі й незабаром дуже корисно продав золоті монети, одержавши за них добрі гроші[1], а срібні монети кількістю 4 примірники, тому що вони були звязані одна з одною невеличкими парними кільчатками, на взір ланцюжка, він оддав, за іграшку, своєму синові, а той розірвав і розгубив монети, одну з них, а саме крайню, уже відламану від инших, подарував своїй учительці Н. Г. Ротмістровій, яка бачила цю низку монет ще тоді, коли монети були з'єднані одна з одною. Монети, здавалося, були зроблені з срібла, образи на них збереглися дуже гарно. Н. Г. Ротмістрова розказувала, що 3 (три) з цих монет, або медальйонів, були, одна-більша, як наш старовинний срібний єлизаветський або катерининський карбованець, дві-ж дальших були трохи меншого розміру, а четверта, найменша,— завбільшки, як наш срібний «четвертак», але значно товстіше, ніж попередні. Монети були звязані одна з одною парою кільчат, так що всі монети були витягнені в одну лінію, на взір ланцюга, на одному кінці якого був найбільший медальйон, а на другому—найменша монета. Монети були звязані між собою так, що могли коливатися. Цікаво, що на більших монетах або медальйонах були образи голів римських імператорів з написами навкруги, найменша-ж монета мала, замість того, щось подібне до якогось герба, але що саме там було виображено, Н. Г. Ротмістрова не могла пригадати. Пригадує вона лише те, що на монеті були наявні сліди прилютування якогось кільця чи що.

Також точнісінько сліди прилютування помітно й на найбільшому медальйоні. На Av, тоб то на лицевій стороні подарованого Н. Г. Ротмістровій медальону, (мал. 2) є погруддя імператора Люція Вера (161—169 по Р. Х.), в

[1] Про це дуже відверто, не таючи, розсказував сам Залізняк Н. Г. Ротмістровій, яка була за вчительку його синові, школяреві.

лавровому вінку, праворуч, а навколо напис: L VERUS AVG. ARM. PARTH. MAX. TR. P. VIII. Л. Вер—озброєний, у кирасі, якої частина, а саме на спині та плечах, виступає досить виразно. Навколо напису, ближче до краю,—коло з опуклих крапок. На Rv, цеб-то на зворотній стороні медальйона, бачимо колісницю, запряжену четвериком коней, що скачуть ліворуч—це quadriga римлян; кіньми керує фурман, який має круглу шапочку на голові. Зверху, над кіньми—крилата постать простягає до голови фурмана руки, в яких тримає вінок (Перемога—Ника). Унизу, під рисою: COS II, а під ним—SC (senatus consulto). Навкруги, краєм монети,—коло з опуклих крапок. У верхній частині медальйона, саме над головою імператора, на кружку, видно сліди прилютування двох кілець, якими він був звязаний з другим медальйоном. Придивившись добре до цього медальйону, помічаємо, що він не срібний, а мідний, але гарно посріблений. Зроблено його з двох бляшок, на кожній вибиті штампом рисунки, а потім бляшки спаяно вкупі про що можна довідатись, дивлячись на ребро медальйона. Рисунки на медальйоні зроблено дуже гарно, особливо добре виконано голову Люція-Вери: це тонко окреслений портрет його. Така тонкість викликає велике зацікавлення, бо на звичайних, невеликих римських монетах (денаріях) риси імператорів не дуже виразні й не зовсім правдиві. Зазначений медальйон тим цікавіший, що медальйони Люція Вера, як відомо, зустрічаємо дуже рідко[1].

Мал. 2.

Що до питання про призначення цих медальйонів та їхніх сполучень, то зараз ми не в силі сказати щось певного, і можемо лише спинитись на більш-менш правдоподібних гадках. Відомо тільки, що звичай утилізувати

[1] Бутковскій. Нумизматика, стр. 104. «Высшая степень художественной отдѣлки медальоновъ,—говоритъ Шерцль. Римское монетное дѣло, Харьковъ, 1898 г., с 83—88,—об'ясняется тѣмъ, отчасти общимъ подъемом искусствъ, вызваннымъ покровительствомъ нѣкоторыхъ императоровъ, отчасти тѣмъ, что на императорскомъ монетномъ дворѣ работали лучшие художники. Со времени Коммода нѣкоторые медальоны выдѣлывались изъ двухъ металловъ, при чемъ средина ихъ состояла изъ красной бронзы, а края—изъ желтой мѣди... Римскіе серебряные медальоны отличаются своей сравнительной рѣдкостью, явно указывающей на выпускъ небольшого числа экземпляровъ... Въ серебряныхъ римскихъ медальонахъ замѣчается неустойчивость вѣса, который иногда колеблется довольно сильно».

античні монети, як прикраси до різноманітних речей, існував уже в глибокій давнині: стародавні монети вставляли в діядеми, в персні, чіпляли до намиста, вроблювали в стінки посуду, в браслети, носили на шиї й т. ин.[2]. Щоб підійти до вирішення питання про те, що саме становили собою сполучені по між себе медальйони зазначеного скарбу, треба попереду зробити коротенький нарис того, коли та з якого приводу вибивали медальйони в стародавньому Римі.

За давніх часів у Римі медальйони відогравали подвійну ролю: з одного боку, вони були реальною цінністю, як монети, чи взагалі гроші, а з другого,—вони мали меморативне, цеб-то напоминальне значення. Отже, медальйони—кратні та многократні одиниці звичайних монет, вибиті в невеликій кількості в особливих обставинах, найголовніше, щоб уславити великі громадянські гриця, або жертвоприношення, урочистіші, ніж звичайні, на спомин про перемоги, завоювання, тріюмфи то що. Медальйони вибивали із бронзи, або з благородних металів—золота й срібла. Що-до срібних та золотих медальйонів, вибиваних у невеликій кількості, то їх або давали чужоземним принцям, князям, або посланцям. Але тоді, як золоті та срібні медальйони свідчили про імператорську щедрість до принців, консулів та полководців-переможців,—бронзові медальйони когортні шефи розподіляли поміж офицерів легіонів, маючи на меті, щоб медальйони ці, збережені, як дорогий спомин, звязували-б легіони зі священою імператорською особою тіснішим звязком. Є значна кількістю низка римських медальйонів, які звязані з ігрищами по амфітеатрах, по цирках, з decursiones (виходи, або виїзди), з venationes (полювання), з навмахіями (морські бої), з ігрищами мегалезійськими, аполоновими, з великими релігійними празниками Риму. Є медальйони з висловом добрих побажань тому чи иншому імператорові. Так, на одному з таких медальйонів на честь імператора Адріяна є такий напис: SPQR. AN. FF. HADRIANO AVG. PP. (Senatus Populusque Romanus Annum Novum Faustum Felicem Hadriano Augusto Patri Patriae)—це новорічні побажання імператорові від сенату та римського народу. Инші побажання торкаються здоров'я імператора й складені з приводу роковин народження

[2] «Медальйони,—каже відомий французький нумізмат, Баблон,—дуже часто служили, як прикраси: їх оправляли в рямки, приробльовали кільця для підвісся, проверчували в них дірочки й т. и. Утилізація за давніх часів монет для окраси торкалось не одних тільки медальйонів, а й звичайних денаріїв, про що можна довідатись по багатьох музеях Европи, де є кольє, браслети, сережки та инші прикраси, в основу яких становлять золоті та срібні монети, часто самого звичайного вигляду, тоді як оздоба їхня розкішна й дорога. В паризькому кабінеті медалів є золота патера, в стінки якої, з середини, вроблено 16 золотих монет, вставлених в особливі гніздечка. Є також кільце, на якому a u r e i чергуються з камеями. У Віденському музеї є золотий старовинний браслет, якого поверхня оздоблена медальйонами з образами римських імператорів: Марка-Аврелія, Каракалли, Гордіяна Благочестивого, Клавдія-Готака. Ця пристрасть використовувати монети для прикрас існувала вже з давніх часів і про це свідчить юрисконсульт давнини, Pomponinnus». E. B a b e l o n. Traité des monnaies grecques et romaines, T. I. Paris, 1901, pp. 656—657.

або вступу на престол. Де-які з медальйонів вибивали на честь спадкоємця імператорського. Але взагалі більша частина медальйонів звязана з військовими справами, а саме: промовою (allocutio) імператорів до війська перед виступом на війну, приходом або виряджениям на війну імператора або полководця, тріюмф після перемоги над ворогом й т. ин.[1]. Напис на медальйонах, а також тип їхніх емблем дають вказівки на ролю та значення медальйонів. Тут ми дізнаємось про імена тих магістратів, які головували на празниках або при жертвоприношеннях, та осіб, які робили грошові витрати на урочистість, а також бачимо типові емблеми: Геракл, Дискобол, стіл з урною для попелу, ВОТА—жертвоприношення й т. ин. Треба відзначити, що й римські, і грецькі медальйони мали, взагалі, характер меморативний—ц. т. були для спомину про ті або инші важливі, що заслуговували на увагу, події, чи особи. Ось чому стає можливим з'ясувати обставини, які викликали їхню емісію. У Римі, як і в Греції, часто тіж самі типи, тіж самі legend'и бували як на медальйонах малого розміру, так і на звичайних монетах, що мали обіг у торгівлі. По цих легендах на медальйонах ми пізнаємо: губернаторів провінцій, президентів зібрань, понтифексів, магістратів, переможців на грищах, а також осіб, які своїм коштом справили урочисте жертвоприношення, або улаштували громадянські гри, чи випустили на користь міста певну кількість грошей. Треба додати, що для головних осіб магістрату вибивали медальйони більшого розміру, тоді як иншим громадянам роздавали монети звичайного розміру.

Емісію грецьких медальйонів проводили так само, як і римських, з тією лише різницею, що випуск грецьких медальйонів робили з наказу місцевої влади, тоді як римські медальйони вибивали або з наказу імператорського, або з ініціятиви й дозволу римського сенату; в останнім випадку, на медальйонах були літери—SC—Senatus consulto—цеб то—«з наказу сенату»[1].

Звісно, що цілий ряд римських бронзових медальйонів був демонетизований і повернений на окраси, оздоблення та убори. Так, медальйон імператриці Люцилли був прилютований до ручки туалетного приладдя. Цікаво відзначити, що перпендикуляр рисунка на Rv медальйонів, за дуже рідкими винятками, цілком збігається з перпендикуляром рисунка лицевої сторони їхньої, що дає можливість, не міняючи вісі медальйону, повертаючи, бачити обидві сторони його. Це стверджує існування на обрізах, або краях медальйонів чи монет, дірочок, або сліду від шипів, які були зроблені для того, щоб підтримувати та фиксувати медальйон у вертикальному стані. Найстаріші та найменші з таких медальйонів—це медальйони імператорів Нерона та

[1] E. Babelon. Traité des monnaies grecques et romaines. Tome I, Paris, 1901, p. 662.

[1] «Лицевая сторона медальоновъ—каже Шерцель,—посвящалась портретам императоровъ, императрицъ или наследниковъ престола (цезарей), тогда какъ сюжеты оборота монеты заимствовались изъ миѳологіи и исторіи государства, или изъ частной жизни императора (возница съ квадригою) (dominus in venatio. in prasino), атлетъ, борьба съ дикимъ животнымъ и проч. Шерцль. Римское монетное дѣло. Харьковъ, 1898 г.

Доміціяна. Найбільші починаються з часів імператора Траяна (98—117 р.р. по Р. Х.), а найчисленіші з часів імператора Антоніна Пія (138—161). Після імператорів Марка Аврелія та Люція Вера вони зустрічаються значно рідше, хоча й не зникають цілком. Медальйони Гордіяна Благочестивого й Філіппа—Батька [1], — особливої фабрикації: основне ядро медальйона обтягнуте з двох боків срібними листами, а обручик зроблений із бронзи. Часто бронзові медальйони складалися з двох частин: однієї—з червоної, і другої—з жовтої міді, злютованих потім укупі. Такого-ж роду злютування можна бачити й на нашому медальйоні.

Отже, виникає питання: яка утилізація медальйонів, оточених обручиками або карнізами? На думку французького вченого Лебо (Le Beau), висловлену 1778 року, такі медальйони приробльовали до верхньої частині військових значків римських легіонів: це були священні образи імператорів: «Caesarum imagines», про які говорить Светоній, а рисунки на RV—цеб-то на зворотній стороні монети—збуджують спомин про щось приємне або дороге для легіонів. Дійсно, рисунки римських військових значків—signa militaria, (мал. 3) — які зустрічаємо на римських барельєфах, виразно свідчать про таку ролю цих медальйонів, і наведене пояснення треба визнати за безперечно слушне. На цих барельєфах помічаємо над військовими значками один, або кілька дисків, але постатей імператорських на них нема, бо, звичайна річ, ніякий скульптор не міг виробити такі дрібненькі силуети. Догадка Лебо, як побачимо далі, мала блискуче підтвердження. 1901-го року M. E. J. Seltman приставив до «Société des Antiquaire de Françe» бронзову зовсім цілу римську військову корогву (прапор), знайдену в межах Англії. Верхня частина цього цікавого пам'ятника оздоблена кружальцями, покладеними один на одне різного розміру, як це видно на барельєфах та монетах. Найбільше кружальце цього прапорця служить за обруч медальйонові з образом імператора Нерона. Спосіб, яким цей медальйон був приробльований до свого місця й тримався в ньому, свідчить про намір замінювати, в разі потреби, один медальйон на другий з нагоди кожної зміни царювання, як це робили зі статуями, яких голови перемінювали на инші, коли вступав на престіл новий державець. Отже, нема сумніву, що бронзові, обтягнені обручами медальйони, були призначені для прикраси верхньої частини військових прапорців римських легіонів» [2]. На таку ролю деякіх римських монет показує також й відомий нумізмат, проф. Шерцль, який з приводу цього каже: «Золотой медальонъ Старшаго Тетрика по своей формѣ напоминаетъ верхнюю сторону извѣстнаго военнаго знака отличія — фалера (falerae sunt dona militaria vel ornamenta) [3]. Отже, треба думати, що й знайдений на Некрасівській вулиці медальйон варто стосувати до прикрас римського військового

Мал. 3.

[1] Філіпп I (244—249), Філіпп II,—цезарь 244 р., імператор—з 247 до 249 р р.

[2] E. Babelon. Description des monnaies grecques et romaines. Paris, 1901.

[3] Шерцль. Римское монетное дѣло. Харьковъ, 1893 г., с. 90.

значка, тому що трудно зрозуміти, для якої иншої мети потрібно було робити такий складений з двох половинок медальйон та чіпляти його до инших медальйонів, щоб разом вони утворили якусь привіску. Між тим, на військових римських значках такі причіпки монет чи медальйонів були звичайним явищем, як це можна дуже добре бачити на римських монетах та на римських старовинних кам'яних рельєфних виробах. Крім того, й значна кількість великих бронзових медальйонів, які знайшли, коли будували лазні на Київському Сінному Базарі,—медальйонів з гарними, виразно зробленими образами римських імператорів, свідчить про те, що населення київської території дуже добре знало й срібні, і бронзові римські медальйони, а їхня цілість і непошкодженість говорить за те, що хто закопував цей скарб, той знав призначення такого приладдя значкового, зберіг його й закопав у землю через якусь небезпеку з метою, конче, знов користуватися з нього після, як пройде лиха година.

Нам зостається сказати ще кілька слів про знахідку теж скарбу римських монет, зроблену кілька (три-чотири) років тому на терені Київа, в тих саме місцевостях, що лежали на дорозі, якою за старих часів їздили до оточеного валами Київа, з заходу, від горішньої Либеди, в напрямку на Золоті Ворота. Так, в садибі № 34 на Караваївській вулиці, нижче будинку кол. Дитячого Притулку, в саду, як копали землю поміж деревами, знайшли кілька срібних невеличких монет, що, як виявилося, були римськими денаріями. Дві монети з цього скарбу—обидві римські срібні денарії,—були розглянуті нами. Одна монета—імператора Адріяна (117—138 р.р.), а друга—імператора Коммода (181—190). На Av першої, навколо голови імператора, в лавровому вінку, праворуч, така legenda: HADRIAN AVC TR. P. C. III. На RV—постать богині Вікторії (Victoria), з фігурою Перемоги (Victoria) в правій руці та квіткою з двома листочками в лівій. Навколо напис: P. M. TR. P. COS III. Монета імператора Коммода дуже потерта; проте, крім характерного, що добре зберігся, рисунку голови імператора, можна прочитати: M. COMM. ANT... (далі літери затерті). На RV—стоїть, ліворуч, постать якоїсь богині, навколо—напис, дуже затертий. Нещодавно знайдено, хлоп'ятами, біля Видубецького манастиря мідну монету імператора Константа, сина Костянтина В. Монета гарно збереглася. На Av—голова імператора в лавровому вінку, ліворуч, а навколо напис: D (ominus) N (oster) CONSTANS. PM (Pontifex maximus) PP (Pater Patriae) AVC (ustus). На Rv—воїн, у зброї, шагає праворуч, правою рукою держить хлоп'я, ліворуч стоїть олтар, на якому стирчить уверх сніп хліба, або гілка дерева, навколо напис: FELI (citatis) IMP. REPARATIO. Під рискою напис: CONS. H. Знахідка монети костянтинівської доби біля Видубецького манастиря, що стоїть на березі Дніпра, дуже цікава, бо вона дає натяки, що римські та візантійські гроші, як і инші речи, часто доходили до серця України водним шляхом, як це добре свідчить нам грецький імператор Костянтин Багрянородний [1].

[1] Ця монета подарована Лаврському Музеєві В. М. Тверським, який дістав цю монету від хлоп'ят, в 1927 р.

Підводячи підсумки до всього сказаного, ми можемо зробити такі висновки:
1) Знахідки римських монет мали місце як в нагірній, цеб-то верхній

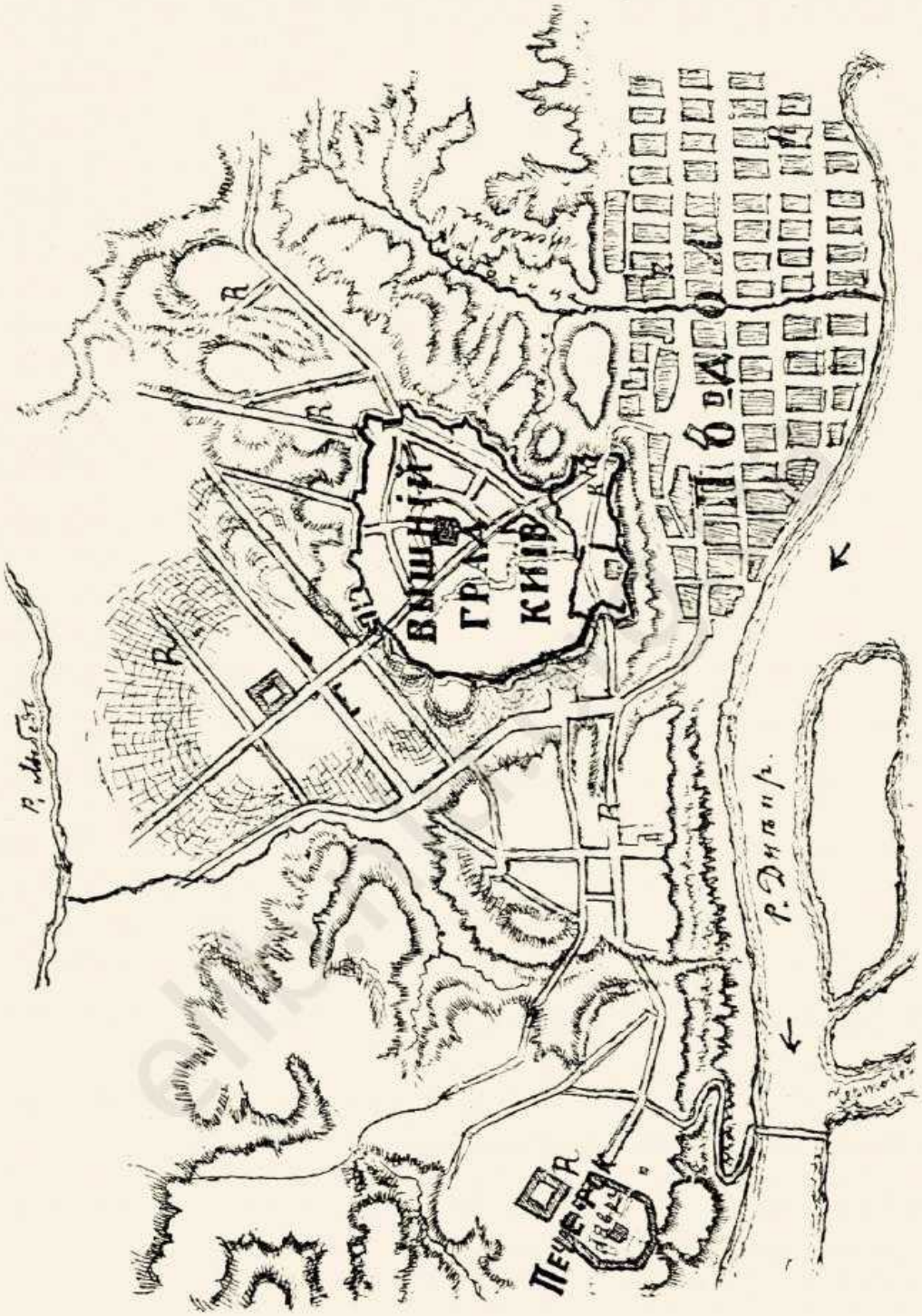

частині Київа (Вишній Град), на так званому Старому місті, так і на низовій його половині, що зветься Подолом, Оболоною, Плоскою частиною то-що;

знахідки зазначених монет у нагірній частині Київа давнішого часу більші, що-до кількости монет, ніж знахідки на Подолі. На верхньому Київі римські монети належали до часів I—III в.в. по Р. Х., тоді як на Подолі вони відносились до III—IV в.в. по Р. Х. На верхньому Київі трапився скарб вагою біля I пуда, скарби-ж на Подолі були значно менші.

2) Більшу частину скарбів римських монет у Київі знайдено в оселених з давніх часів місцевостях, на лініях найприступніших до Київа шляхів з північного заходу, з південного сходу та з заходу.

3) Найбільші та найцінніші скарби з римськими монетами—біля Сінного Базару та на Некрасівській вулиці,—знайдено біля давньої кріпосної межі м. Київа, а саме—тієї частини міста, яку оселяв торговельно-промисловий люд і яку з давніх часів звали «жидівським городом», або «Жидове», як свідчять наші літописи (Ипат. лѣт., стр. 198, 296 и пр.). Крім того, їх знаходили по схилах, або боках того яру, який давав доступ до так званих «Жидовських або Львівських» воріт, що відогравали, як відомо, велику ролю в военно-стратегічному відношенні, де виникали величезні криваві сутички між оборонцями Київа та ворогами, що чинили на нього напад.

4) Скарб римських монет, знайдений на Печерському, біля будівлі арсеналу, також лежав на лінії того доступу до давнього київського кремля, який проходив попереду точищем яру, що йшов із східнього півдня до Великої Церкви Печерської Лаври, а далі—Микільською та Олександрівською вулицями, де також знайшли, в половині XIX ст., римські монети—в напрямку дуже важливих в історії м. Київа так званих «Лѣтскихъ Воротъ», де був теж один із важливих доступів до Старого Київа, як про це свідчать літописні відомості про наступ татар Батия на Київ, 1240 р.

5) На лінії підходів до Старого Київа з заходу, від річки Либеди, в напрямку на Золоті Ворота, також знайдено римські монети (на Караваєвській вул.).

6) Скарб римських монет, знайдений на Оболоні, в садибі Мигурина, недалеко від київської гавані, також лежав у тій частині Подолу, де були за давніх часів, ворота, що вели на Поділ.

7) Скарби, знайдені коло Сінного Базару та на Некрасівській вулиці, свідчать, що київське населення мало тісні звязки як торговельно-промислові, так і культурно-політичні з Римом в I—IV стор.

8) Знахідки римських монет на терені м. Київа не є поодинокими, випадковими, ізольованими від сусідніх країн, але, навпаки, стоять у тісному звязку з тим величезним числом скарбів римських монет, що їх знайдено на широкій площі України, від меж Карпатських гір до берегів Дону, з одного боку, і від північного побережжя Чорного моря до меж р.р. Десни з Сеймом та Припяти—з другого, де більшість скарбів римських монет аналогічна й часом, і складом тим скарбам, які знайдено в м. Київі.

9) Скарби римських монет, знайдені як у Київі, так і по багатьох инших місцевостях України, лежали по лініях давніх торговельно-проми-

слових та воєнно-стратегічних шляхів та до того-ж у найбільших вузлових стародавніх, залюднених пунктах країни знайдено й найбільші скарби римських монет.

10) Знайдені на території Київа римські монети свідчать про те, що найрозвиненіші зносини Київа з римським світом припадають на друге й половину третього сторіч. після Р. Х.

1927 р., 10 травня.
м. Київ.

---

elib.nlu.org.ua

elib.nlu.org.ua

elib.nlu.org.ua